

סוגיה כו: דיני קריאת ההלל

רקע

דין ההלל זכה לדיון רב בראשונים. רוב הדיון מתמקד בגדרים ההלכתיים של המצוה, האם חיובה מהתורה או מדרבנן, האם מצות הלל זהה בכל המועדים או שיש במועדים השונים מאפיינים שונים למצוה, האם מברכים על ההלל בימים שאין גומרים אותו וכו'. סוגייתנו אינה עוסקת בכל השאלות אלו, היא עוסקת במנהגי קריאת ההלל בלבד.

מקורות

- א. לח.-לט. "מתני' מי שהיה עבד או אשה... מוסיף לכפול מאודך ולמטה" סוטה ל: "ת"ר בו ביום דרש רבי עקיבא בשעה שעלו ישראל ... דפתח משה ברישא"
- ב. רש"י על אתר תוס' ד"ה מי, הלכתא, מכאן שמצוה, שמע ר"ן יט. באלפס ד"ה הוא אומר הללויה רמב"ם הל' חנוכה פ"ג הל' י-יד
- ג. שו"ע סי' תכב סע' ג ומשנה ברורה ס"ק יט-כ

הסבר הסוגיה

"מי שהיה עבד או אשה או קטן מקריין אותו עונה אחריהן מה שהן אומרים... אם היה גדול מקרא אותו עונה אחריהן הללויה". [משנה לח.]

"אמר רבא הלכתא גיברתא איכא למשמע ממנהגא דהלילא". [גמ' לח.-לח:]

כלל ידוע שרק המחוייב בדבר מוציא אחרים ידי חובתם. לפיכך אומרת המשנה שעבד, אשה וקטן אינם חייבים במצות הלל, ואינם מוציאים אחרים ידי חובתם. גדול מוציא אחרים ידי חובתם, ולכן השומע ממנו אינו חייב לחזור על הקריאה, אלא עונה הללויה בלבד. כשם שהשומע ברכה מחברו, עונה אמן ויוצא ידי חובתו, השומע הלל מחברו, עונה הללויה ויוצא ידי חובתו.

רבא מביא את מנהג קריאת ההלל, ולומד ממנו הלכות גדולות. נחלקו הראשונים בפרטי המנהג ובמהותו:

רש"י [ד"ה ממנהגא דהלילא] מפרש ששליח הציבור מברך הלל ואומר "הללויה", והציבור עונים "הללויה". שליח הציבור אומר "הללו עבדי ה'" [קיד, א] עד סוף המזמור, והציבור שומעים את המזמור ועונים בסופו "הללויה". שליח הציבור והציבור קוראים מ"בצאת ישראל ממצרים" [קיד, א] עד "כי גבר עלינו חסדו ואמת ה' לעולם הללויה" [קיד, ב].

שליח הציבור אומר "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" [קיה, א], והציבור חוזרים על פסוק זה, ושאר הפרק עד "זה היום עשה ה' נגילה ושמחה בו" [קיה, כד] כולם קוראים אותו. שליח הציבור אומר "אנא ה' הושיעה נא" והציבור חוזר אחריו, שליח הציבור אומר "אנא ה' הצליחה נא" והציבור חוזר אחריו. שליח הציבור אומר "ברוך הבא" [קיה, כו], והציבור שומע וממשיך "בשם ה'". שליח הציבור והציבור קוראים עד סוף ההלל.

תוס' [ד"ה הלכתא] מסכים עם רש"י במנהגו של רבא, אבל חולק עליו מהו המנהג הקדום. לדעת התוס' [ד"ה מכאן שמצוה] אין הציבור עונים "הללויה" אלא אמירת ראש הפרק היא עניית הציבור. הפרק הראשון מתחיל ב"הללויה", והציבור עונים הללויה על כל דבר שאומר שליח הציבור. הפרק השני מתחיל ב"בצאת ישראל ממצרים" והציבור עונים כך על כל פסוק שאומר שליח הציבור, וכן בכל פרק ופרק עונים הציבור באמירת ראש הפרק שלו. לרמב"ם [הל' חנוכה פ"ג הל' יב-יד] שיטה שלישית. הרמב"ם פוסק שבראשי פרקים הציבור חוזרים על הפסוק שאומר שליח הציבור, ובשאר הפרק הציבור עונים "הללויה" על כל דבר ודבר שאומר שליח הציבור [הציבור עונה הללויה 123 פעמים]. כך אומרים את כל ההלל, חוץ מ"אנא ה' הושיעה נא", "אנא ה' הצליחה נא" ו"ברוך הבא" שהציבור חוזר על דברי שליח הציבור למרות שהם אינם ראשי פרקים.

הראשונים נחלקו גם בטיב המנהג. רש"י ותוס' [עין סוד"ה הלכתא] סוברים שאין בקריאה זו עדיפות על פני קריאה אחרת, ואולי אף עדיף שכל אחד ואחד יקרא בעצמו, חכמים תיקנו מנהג זה כדי ללמד את הלכות קריאת ההלל [דין גדול המקרא את ההלל, דין קטן המקרא את ההלל, דין שומע כעונה, דין מצוה לענות ראשי פרקים ואם בא לכפול - כופל]. הרמב"ם [הל' חנוכה פ"ג הי"ד] חולק, ולדעתו קריאה זו היא הקריאה הנכונה, וראוי שכל אחד יקרא הלל בצורה זו.

מחלוקת הראשונים נובעת, מבחינה פרשנית, ממחלוקת בהבנת היחס בין מנהג המשנה לבין מנהגו של רבא. רש"י ותוס' סוברים שהמנהגים שונים זה מזה, והרמב"ם סובר שהמנהגים זהים, ורבא מפרט במקום שהמשנה קיצרה [ניתן לומר שמנהגו של רבא אינו זהה למשנה, כיוון שהמשנה עוסקת ביחיד, ורבא עוסק בציבור. השומע הלל מחברו עונה הללויה על כל דבר ודבר, ציבור הקוראים יחד לפעמים עונים ולפעמים חוזרים על קריאת שליח הציבור].

כדי להבין את שיטת הרמב"ם יש להקדים ולבאר את שיטת הרמב"ם בהוצאת אחרים ידי חובתם [עין גם "תוכנית סוגיות בהלכה על מסכת ברכות" עמ' 252. מקור הדברים בשעורים לזכר אבא מרי ח"ב, בענין אחד מברך ברהמ"ז לכולם, עמ' פח, צא, ק-קב]. הרמב"ם סובר שיש שני דרכים להוציא אחרים ידי חובתם:

- א. מדין שומע כעונה. אחד מברך וחברו שומע ויוצא ידי חובתו [הל' ברכות פ"א הל' י-יא].
- ב. מדין ציבור. שליח הציבור מברך, הציבור עונה אמן והם מהוים יחידה אחת של ציבור היוצאת ידי חובה כמקשה אחת [עין רא"ה ברכות מב. ד"ה מתניתין: "שהם כגוף אחד וחשובין כאלו כל אחד ואחד מברך"]. שליח ציבור מתפלל את תפילת הציבור, וכל מי שאינו בקי שומע ועונה אמן, ויוצא ידי חובתו בתפילת הציבור [הל' תפילה פ"ט ה"ג]. שליח ציבור מברך ברכות קריאת שמע, והשומע ועונה אמן יוצא ידי חובתו בברכות הציבור [שם ה"ב]. בברכת המזון בשלושה

או בעשרה, המזמן מברך את ברכת המזון ושאר הסועדים שומעים ועונים אמן, ויוצאים ידי חובתם בברכת המזון של החבורה [הל' ברכות פ"ה הל' ב-ג].

הרמב"ם סובר שקיום של ציבור אינו מתקיים כשכולם מברכים יחד, אלא רק כשאחד מברך ושאר הציבור עונים לברכתו [ללא עניית אמן לא ניתן לצאת ידי חובה מדין ציבור]. לפיכך סובר הרמב"ם שעדיף לקרוא ולענות כמנהגו של רבא, כדי לקיים מצות קריאת ההלל בציבור. להשלמת שיטת הרמב"ם יש להוסיף נקודה נוספת. השומע ברכה עונה אמן. אמן פירושו הסכמה ואישור [ניתן להשבע באמירת אמן], העונה אמן מסכים לברכה ומאשר אותה. בהלל לא מספיק לאשר את ההלל שקורא שליח הציבור, אלא חובה על כל אחד להלל להקב"ה בעצמו. לפיכך חוזרים על ראש הפרק, ובשאר הפרק אומרים הללויה, שפירושו שאנו מהללים את הקב"ה על כל דבר שאומר שליח הציבור [אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא] אינו הלל אלא תפילה, וכל אחד חייב להתפלל על עצמו, לפיכך אין עונים עליה אלא כל אחד חוזר ואומר בעצמו].

המשנה אומרת שמקום שנהגו לכפול יכפול לפשוט יפשוט לברך יברך. נראה להסביר שיסוד מצות ההלל שאדם יהלל את הקב"ה בעצמו ובלשונו. מן הראוי היה שכל אחד יחבר לעצמו נוסח שבו הוא מהלל את הקב"ה כפי יכולתו. אבל כיוון שאין אנו מסוגלים לחבר נוסח להלל, ואם נחבר נוסח כזה, נשמיט את מה שראוי לומר, ונאמר את מה שראוי להשמיט, לפיכך אנו משתמשים בהלל של נעים זמירות ישראל. כדי להדגיש שההלל ביסודו הלל אישי, הנהיגו חכמים שכל ציבור וציבור יגיד "הלל אישי", חלק כופלים חלק פושטים, חלק מוסיפים ברכה וחלק מחסירים אותה.

סיכום

מצוה על כל אחד ואחד להלל להקב"ה ומצוה על הציבור להלל להקב"ה. לדעת רש"י ותוס' מקיימים את מצות הציבור כשהציבור מתאסף וכל אחד אומר הלל בעצמו. לדעת הרמב"ם מקיימים מצוה זו רק כשהציבור שותף לקריאה אחת, ולכן שליח ציבור קורא והציבור עונה.